

СЕКЦІЯ 7 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.3

ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Дахно О.Ю., студент
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено питанням реалізації відповідальності за воєнні злочини у міжнародному праві. Аналізуються головні відмінності воєнних злочинів у міжнародному праві та законодавстві України, а також практичні наслідки цих відмінностей.

Ключові слова: міжнародне право, воєнні злочини, злочини проти людяності, Римський статут.

Стаття посвячена вопросам реализации ответственности за военные преступления в международном праве. Анализируются главные отличия военных преступлений в международном праве и законодательстве Украины, а также практические последствия этих различий.

Ключевые слова: международное право, военные преступления, преступления против человечности, Римский статут.

Dakhno O.Yu. PRACTICAL ISSUES IN THE IMPLEMENTATION OF RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES IN INTERNATIONAL LAW

The article is devoted to questions of realization of responsibility for war crimes in international law. The main differences between war crimes in international law and legislation of Ukraine are analyzed, as well as the practical consequences of these differences.

Key words: international law, war crimes, crimes against humanity, the Rome Statute.

Актуальність теми дослідження. В сучасному світі практичні питання відповідальності за воєнні злочини у міжнародному праві є дуже важливими насамперед через низку міжнародних та внутрішньонаціональних конфліктів, під час яких сторони грубо порушували вимоги міжнародного гуманітарного права, здійснювали масові вбивства, тортури, зґвалтування та інші злочини, які заборонені Женевськими конвенціями.

Ще й досі притягнення воєнних злочинців до відповідальності за скоєні ними злочини ускладнене низкою обставин. Не всі країни ратифікували Римський статут та офіційно визнали прерогативу Міжнародного кримінального суду, і на жаль, серед цих країн є такі, від яких залежить доля усього світу (США, Китай тощо). Окрім цього, притягнення до відповідальності за воєнні злочини дуже часто не може бути здійснене через брак доказів, смерть свідків під час воєнних дій тощо.

Для України питання практичної реалізації відповідальності за воєнні злочини є дуже важливим ще й тому, що за останні роки таких злочинів у Донбасі та Криму було здійснено чимало й усі вони наразі розслідуються та переслідуються згідно із статтями Кримінального кодексу України, що розрахований на мирні часи. Україна ще й досі не ратифікувала Статут Міжнародного Кримінального суду (Римський статут), який містить у собі приблизно п'ятдесят видів воєнних злочинів [1].

Ступінь дослідженості. Відповідальність за воєнні злочини у міжнародному праві вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М.М. Сірант, В.М. Репецький, В.М. Лисик, С.П. Кучевська, О.В. Столярський, С.Я. Лихова, Р.В. Швець та інші. Проте розробка саме практичних питань реалізації відповідальності за воєнні злочини в міжнародному праві ще й досі залишається актуальною.

Метою статті є вивчення та аналіз питань, пов'язаних із практичною реалізацією відповідальності за воєнні злочини у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Воєнні злочини, на жаль, не є чимось дивним чи нечастим у сучасному світі. Багато конфліктів у Європі, Азії та Африці вже привчили людство, що у війни – не має значення міжнародний це збройний конфлікт чи ні – є певні правила, і той, хто їх порушує, вважається воєнним злочинцем. Проте, на жаль, притягнути до відповідальності багатьох з цих злочинців не вдається через брак доказів та певні міжнародно-правові колізії, які ускладнюють або й взагалі унеможливають таке притягнення.

Розслідувати воєнні злочини і організувати за них переслідування – це універсальний обов'язок, якого має дотримуватися кожна держава. Цей обов'язок має свої основи імперативні норми міжнародного права, які конвенційні, так і звичаєві. У сучасному міжнародному праві кримінальна відповідальність осіб за воєнні злочини не ґрунтується лише на положеннях міжнародних договорів

(передовсім Римський статут) та інших міжнародних документах, а й має статус звичаєвої норми, яка базується насамперед на усвідомленні більшістю людей того, які саме дії потрібно визнавати неприпустимими в ході збройного воєнного конфлікту. До таких дій зазвичай відносять геноцид, вбивства військовополонених, вбивства цивільного населення, тортури, зґвалтування, наведення в рабство та інші грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року та Першого протоколу.

У практичній діяльності стосовно притягнення до відповідальності за воєнні злочини можна виділити кілька проблем. Передусім зазначимо, що сам по собі Міжнародний військовий суд не діє. Держава, яка прагне відновити справедливість за його допомогою, повинна зробити кілька кроків у частині визнання його юрисдикції.

Найкращим вбачається варіант, за якого держава ратифікує Римський статут, визнаючи таким чином юрисдикцію Міжнародного військового суду, та імплементує відповідні положення Римського статуту у власне кримінальне законодавство. Відповідно до п. 10 Преамбули і ст. 1 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [1] він доповнює національні органи кримінальної юстиції, Міжнародний кримінальний суд здійснює свою юрисдикцію за принципом компліментарності, тобто коли держава не володіє юрисдикцією щодо певного злочину, не бажає або нездатна вести розслідування, порушити кримінальне переслідування певним чином. Причини цього можуть бути як об'єктивні, так і політичного характеру. Основним принципом Римського статуту є те, що на національному та міжнародному рівні має бути гарантовано ефективне розслідування і покарання за злочини проти людяності та військові злочини [7].

Найпоследовніше імплементация положень Римського статуту МКС відбувалася у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН). Уряд ФРН активно сприяє розслідуванню воєнних злочинів. З 1996 р. понад 600 запитів про правову допомогу, що надійшли від Міжнародного кримінального трибуналу по Югославії, були ініційовані ФРН (100 розслідувань). Німеччина підписала і ратифікувала Римський статут МКС 9 грудня 1998 р. Під час ратифікації Римського статуту МКС внесено поправку в ст. 16 (2) Основного закону ФРН, яка створила можливість видачі Німеччиною своїх громадян Міжнародному кримінальному суду [3].

Після внесення поправок до Основного закону Німеччина почала активно приймати закони і підзаконні акти, які містили положення, необхідні для регулювання співпраці між Німеччиною та МКС для здійснення переслідування осіб, які вчинили злочини з міжнародного кримінального права. 1 липня 2002 р. прийнято Закон про імплементацию Статуту Міжнародного кримінального суду, а 30 червня 2002 р. вступив у силу Міжнародний кримінальний кодекс (далі – Німецький Кодекс) [5, с. 226].

Іншим методом здійснювали імплементацию Міжнародного права про воєнні злочини

та злочини проти людяності країни Балтії та претенденти на вступ до Європейського Союзу Грузія та Молдова. Особливі частини Кримінальних кодексів цих країн починаються з глав про злочини проти миру та безпеки людства, воєнні злочини, що свідчить про підвищену небезпеку та виняткову тяжкість даних злочинів. Кримінальні кодекси зазначених країн містять загальне поняття воєнних злочинів і злочинів проти людяності, як це передбачено в розділі ст. X Римського статуту МКС. У багатьох кримінальних кодексах Балтії виділено окремі статті про злочини проти людяності, у всіх кодексах дається визначення поняття «злочини проти людства» [5, с. 229].

Україна здійснює імплементацию багатьох міжнародно-правових актів шляхом включення їх положень у власне законодавство. У Кримінальному кодексі України міститься розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [2]. Однак не всі злочини, які передбачаються відповідними міжнародно-правовими актами і, зокрема, Женевськими конвенціями та Додатками протоколами до них як серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, імплементовані у повному обсязі у вітчизняне кримінальне законодавство. Насамперед у ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» передбачена відповідальність лише за деякі із них (до того ж вітчизняний законодавець використав власні дефініції), хоча диспозиція цієї статті має бланкетний характер, що знаходить свій прояв у термінологічному звороті «... інші порушення законів та звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [2].

Таке положення є явно недостатнім для того, щоб вважати норми міжнародного права повністю імплементованими у вітчизняне законодавство, тим більше, що норми міжнародного права вже не обмежують відповідальності осіб, які вчинили злочини лише під час воєнних дій [4, с. 227].

Конституційний суд України у своєму висновку від 11 липня 2011 р. (Справа №1 – 35/2001) визнав Римський статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 р., таким, що не відповідає Конституції України. Особлива увага у цьому висновку приділена відповідальності високопосадовців, які вчинили злочини, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Зокрема, вказується, що згідно із частиною другою ст.25 Конституції України громадянин України не може бути виданий іншій державі. Пункт 1 ст. 89 статуту передбачає, що Міжнародний кримінальний суд може направити прохання про арешт та передачу особи разом із відповідними матеріалами будь-якій державі, на території якої перебуває ця особа, і звернутися до цієї держави з проханням про співпрацю під час її арешту і передачі. Держави-учасниці відповідно до процедури, передбаченої їх національним законодавством, виконують таке прохання. На думку суб'єкта права на конституційне подання, яке існувало на той момент,

це положення Римського статуту суперечить положенню ст. 25 Конституції України.

Однак маємо зауважити, що 17 квітня 2014 року Уряд України подав заяву до Міжнародного кримінального суду відповідно до статті 12(3) Римського статуту, визнавши юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів, скоєних на території України протягом періоду з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. У квітні 2014 року Прокурор Суду, пані Фату Бенсуда, відкрила попереднє вивчення ситуації відповідно до встановленої процедури, а саме чи відповідає ситуація в Україні встановленим Римським статутом критеріям для відкриття провадження.

8 вересня 2015 року Уряд України подав другу заяву, визнавши юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів, вчинених на території України, починаючи вже з 20 лютого 2014 року і надалі. Таким чином, Прокурор Суду має встановити, чи поширюється юрисдикція Суду на події, що мали місце в Україні протягом вказаного періоду, та чи є серед таких подій такі, що можуть кваліфікуватись як злочини відповідно до Римського статуту.

Слід особливо зазначити, що Міжнародний кримінальний суд діє тільки тоді, коли держава, на території якої вчинено злочин або громадянином якої є злочинець, не бажає або фактично не може здійснити розслідування і висунути звинувачення.

Ця система, так звана система додатковості, залишає державам первинну відповідальність за проведення розслідування і висунення звинувачень щодо міжнародних злочинів.

Однак якщо слідча та судова діяльність, розпочата деякими державами, не відповідає міжнародним процесуальним стандартам або має на меті захист пов'язаної зі злочином особи від юрисдикції МКС, тоді МКС має право здійснити правосуддя щодо даного випадку [6].

Таким чином, звернувшись до Міжнародного кримінального суду і не ратифікувавши разом із тим Римський статут, Україна фактично визнала, що нездатна (або не бажає) здійснювати власне розслідування та висувати відповідні звинувачення. Це сильно погіршує міжнародний імідж України й до того ж викликає здивованість держав-членів ЄС.

Отже, докладно вивчивши досвід багатьох зарубіжних країн, можна дійти висновків, що цей шлях не стане унікальним, а отже, існує реальна можливість включення положень Римського статуту у власний Кримінальний кодекс. Для цього слід, на наш погляд, виділити окрему главу, присвячену саме воєнним злочинам, і внести туди різновиди злочинів, які вказані у Римському статуті. Зробити це слід якнайшвидше, оскільки проблема є досить болючою, і небажання України ратифікувати Римський статут викликає природний подив у багатьох державах, які співчують українській трагедії та прагнуть надати відповідну допомогу. До того ж Україна намагається увійти до ЄС і задля цього має ратифікувати багато документів, у тому числі Римський статут.

При цьому ще рік тому, у 2017 році, до Верховної Ради було подано законопроект «Про внесення змін до Кримінального ко-

дексу України щодо забезпечення його гармонізації з положеннями міжнародного права». Цей законопроект, зокрема, передбачає запровадження кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності. Він вносить важливі правки до положень Кримінального кодексу щодо міжнародних злочинів. Однак, на жаль, ніякого руху до його ухвалення не спостерігається.

Ще одне питання, яке наразі викликає гостру дискусію серед фахівців з міжнародного права, – це питання командної відповідальності, яке уведене в силу Римським статутом. Йдеться про положення, відповідно до якого командир, що не вчинив усіх необхідних дій задля запобігання злочину підлеглою особою, стає співучасником воєнського злочину. Це стосується й політичних діячів. Останній раз, коли це правило застосовувалося, – справа політичних діячів колишньої Югославії.

Проблема полягає у тому, що військові командири, політичні діячі, начальники зазвичай участі у вчиненні конкретних злочинів особисто не беруть, а іноді і не віддають злочинних наказів, а просто володіють інформацією про злочини, що вчиняються їх підлеглими. Часто навіть тоді, коли таких осіб вдалося притягти до кримінальної відповідальності і поставити перед судом, окремі із обвинувачуваних стверджували, що не передбачали справжніх масштабів наслідків, які потягли злочини, вчинені під час збройних конфліктів.

Проблема постає не лише в ратифікації Римського статуту, в аналізі міжнародних документів, які регулюють гуманітарне право, а в доказовій базі. Це питання є найскладнішим – як встановити вину командира, начальника, політичного діяча, адже в кримінальному праві жодної країни не передбачено випадки законного притягнення до кримінальної відповідальності осіб, вина яких не встановлена. Це положення стосується як національних судів, так і міжнародних воєнних трибуналів і судів. Безумовно, принцип, відповідно до якого командир несе відповідальність за злочинні дії підлеглих, має універсальний характер, але воєнні злочини або серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, як і будь-які злочини, мають суб'єктивну сторону, яка включає вину, мотив і мету.

У національному законодавстві майже всіх країн закріплений принцип індивідуальної відповідальності, а також положення про те, що злочини, вчинені у співучасті, завжди є умисними. Хоча Генеральна Асамблея ООН заявила з приводу конфлікту у колишній Югославії, що держава буде нести відповідальність за порушення прав людини, які її керівники здійснюють як на власній території, так і на території інших держав, наприклад, у законодавстві України не передбачена компетенція національного суду стосовно скарг на воєнні дії, що ставляться у вину державі.

Узгодження норм міжнародного права і національного законодавства щодо відповідальності держави, командира, глави уряду чи політичного лідера, начальника-підлеглого – важлива проблема сьогодення. Звичайно, порушення права збройних конфліктів зумовлює міжнародну відповідальність

держави-порушника. Проте відповідальність за дії посадових осіб або державного органу може покладатися на державу за умови, що вони були вчинені під час виконання її завдань і в межах функцій цієї посадової особи або органу.

Залишається не досить зрозумілим питання, як саме можна забезпечити стовідсоткову відповідальність осіб за воєнні злочини. У самого Міжнародного кримінального суду немає своєї поліції, як немає і власних коштів для виконання покарання. Все це робиться шляхом співпраці з державами-учасниками. Це ключовий момент – функціонування Міжнародного кримінального суду залежить від співпраці держав-учасників.

До того ж необхідно відзначити й той факт, що притягнути до відповідальності за рішенням МКС доволі таки складно. На держави-учасниці та країни, що визнали юрисдикцію МКС, покладений добровільний обов'язок передати осіб для судового процесу. А тому бути впевненим, що усі зазначені країни обов'язково виконують рішення МКС щодо видачі осіб, не вбачається можливим (беручи до уваги практику, яка вже наявна) [6].

А ось притягнути до відповідальності особу, яка перебуває в країні, що не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (наприклад, це Росія), вже неможливо. Але разом з тим, якщо такі особи потраплять на територію іншої країни, яка ратифікувала Римський статут (а таких країн у світі 123), вони мають бути затримані для передачі в Гаагу, щоб постати перед судом.

Висновки. Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що міжнародна спільнота докладає багато зусиль задля того, щоб воєнні злочини були відповідним чином розслідувані та винні у них покарані. Однак на цьому шляху ще існує багато перешкод.

Міжнародний кримінальний суд має наразі досить обмежену юрисдикцію та фактично більш зацікавлений у тому, щоб країни-члени проводили власне розслідування міжнародних воєнних злочинів і зверталися до нього

лише у виключних ситуаціях. У зв'язку з цим викликає подив позиція України, яка відмовляється ратифікувати Римський статут, водночас звертаючись до Міжнародного кримінального суду по допомогу.

Вважаємо, що Україна має якнайскоріше ратифікувати Римський статут та внести до Кримінального кодексу зміни, що запропоновані у законопроекті «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення його гармонізації з положеннями міжнародного права».

Перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що подальші дослідження практичної реалізації відповідальності за воєнні злочини у міжнародному праві мають розглядатися у сенсі більш скоординованих дій світової спільноти задля запобігання воєнним злочинам, а також вироблення єдиних стандартів міжнародних воєнних злочинів. Щодо України, то такі дослідження потрібно проводити задля узгодження вітчизняного Кримінального кодексу із міжнародним законодавством із цього питання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Римский статут международного уголовного суда в редакции от 16.01.2002 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Bundesgesetzblatt Online Login Abonnementversion (Bundesgesetzblatt), 2000. II. P. 1393. URL: <http://www.bgbl.de>.
4. Лихова С.Я. Порухення норм гуманітарного права (актуальні питання ратифікації Римського статуту). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 225–236.
5. Сірант М.М. Досвід імплементації норм про воєнні злочини в кримінальному законодавстві країн ЄС. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 845. С. 225–230.
6. Стриженова К. Міжнародний кримінальний суд: перспективи розгляду злочинів. *Ліга. Блоги*. 2017. 25 лютого. URL: <https://blog.liga.net/user/kstrizhenova/article/26186>.
7. Шевченко А. Злочини проти людяності не мають строку давності. *Голос України*. 2016. 15 липня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/272634>.